

A FŐVÁROSI GYERMEKEK NÉPISKOLÁBÓL VALÓ KIEMELKEDÉSÉNEK SZOCIÁLIS TÉNYEZŐI.

(I. Az adatgyűjtés módja II. Az adatok csoportosításának szempontjai. III. A tényezők vizsgálata, i. Lakásviszonyok. 2. A család jövedelme. 3. A gyermekek száma. 4. A szülők iskolai végzettsége. 5. Tanulmányi előmenetel. IV. A vizsgált tényezők összehasonlítása; következtetések.)

I.

A Székesfővárosi Pedagógiai Szeminárium Neveléslélektani Intézete az 1942—43. iskolai esztendőben valamennyi községi népiskolás gyermekre kiterjedő adatfelvételt határozott el szociális körülményeik felderítésére. E végből 1942 novemberében kérdőívet küldött az összes községi népiskolákhoz, hogy a tanterületek tagjai kitöltés végett adják oda növendékeiknek. Az ívek kiosztása és beszedése valamennyi iskolában egyazon időben történt. Az adatok ellenőrzését és összesítését az e célra készített íveken az osztálytanítók végezték, úgyszintén az összegezés is iskolák szerint. Az adatok értékelése, az összegezés kerületek szerint és egész Budapestre vonatkoztatva, majd a csoportosítás különféle szempontból stb., fokozott munkaütem és rendkívüli munkaerők beállításával is sok időt kíván még. Ebből a még le nem zárt munkálatból való ez a tanulmány.¹

II.

A fiúk és leányok adatainak különválasztása első pillanatra természetes csoportosítási szempontnak látszott, mivel azonban gyakorlati jelentősége kevés, ettől egyelőre eltekintettünk.

¹ Az adatgyűjtés és feldolgozás módszerére vonatkozólag l. bővebben a szerző *Nevelésügyi állapotrajzok jelentősége a fővárosban* című cikkét a *Magyar Paedagógia* 1942. évf. 4—5. számában.

Sokat ígérő s egyben a népiskola szervezetével összefüggő csoportosítást kapunk, ha elkülönítjük az I—IV. osztályok (alsótagozat) és V—VIII. osztályok (felsőtagozat) adatait. Különválasztottuk még a kislétszámú osztályok növendékeit (a szellemi fejlődésükben elmaradottakat), mert a fővárosban ezeket külön osztályokban oktatják. Utóbbiak adatait azért különítettük el, mert ezt az alkalmat is fel akartuk használni, hogy a szociális életkörülmények és szellemi fejlődés közti összefüggést kutassuk.

Az adatfelvétel idejében (1942 november 20—27.) a községi népiskolák beírt növendéklétszáma az iskolák adatszolgáltatása szerint 42.580 volt.¹ Adatokat szolgáltatott 40.326 tanuló. Ennyi kérdőívet dolgoztunk fel. Mindössze 2.254 tanuló adata hiányzik, a teljes létszámnak 5.3%-a. Ez elenyésző és az adatfelvétel időpontjában hiányzó növendékek számát alig haladja meg. Ha 40-es létszámú osztályban november végén 2 növendék hiányzik átlagosan, az nem rendellenes. A hiányzókon kívül akadtak természetesen olyanok is, akiktől — mivel a szülőket a vallomásra kényszeríteni nem lehetett — ismételt felszólítás ellenére sem sikerült az íveket kitöltve visszakapnunk.

Az adatot szolgáltató 40.326 népiskolai növendék az említett három csoport szerint a következőképen oszlott meg: a népiskola alsótagozatába (I—IV. osztály) járt 30.274 (a teljes létszám 75.0%-a), a felsőtagozat (V—VIII. osztály) növendéke volt 8.475 (20.1%), ú. n. kislétszámú osztályban tanult 1.577 (3.9%). Mivel tárgyunk szempontjából az utolsó csoport nem jön számításba, a közölt táblázatokban ezek többé már nem szerepelnek.

Hasonló adatgyűjtés középfokon egyszerűbb lett volna. A kisebb gyermekek kérdőívét u. i. nagyrészt a szülőknek kellett kitölteniök; ez bizony sok nehézséget okozott. Mégis a népiskolások szociális körülményeit gyűjtöttük össze, részint azért, mert így több adatot kaptunk, részint azért, mert a népiskolába

¹ Budapest Székesfőváros tanfelügyelői hivatala 1942 október 1-én a budapesti tankerület népiskoláiban 49.967 beírt növendéket tartott számon, ebből községi iskolába járt 43.341. Adatfelvételünk-ből kihagytuk az erdei iskolák és azon árvaházak növendékeit, ahol osztályokban tanítják a gyermekeket, innen adódik a mintegy 750 növendéknyi eltérés.

— legalább is az alsó négy osztályba — Budapest egész lakosságának gyermeke jár s valamennyi társadalmi réteg képviselve van. A népiskolások adatai nagyjából az egész főváros viszonyait mutatják, s Budapestnek mintegy társadalmi keresztmetszetét adják.

Tapasztalás szerint Budapesten a népiskola IV. osztályának elvégzése után az V.-ben a növendékeknek csak 30—40%-a (kerekén harmadrésze) marad. A többség középfokon (polgáriban, gimnáziumban) folytatja tanulmányait. Akik felsőtagozatba kerülnek, a legalacsonyabb társadalmi rétegből valók, tanulmányi előmenetelük gyenge, szociális körülményeik rosszak. Nyugodtan elmondhatjuk, hogy a népiskola felsőtagozatának növendékei a főváros legszegényebb néposztályát, egyben legalsó népréteget képviselik. Társadalmi összetétel tekintetében ez a növendéksereg egyöntetű.

A népiskola alsótagozatán (I—IV. osztály) ellenben még valamennyi iskolaköteles gyermek együtt tanul. Azok is, akik a IV. osztály elvégzése után középfokú iskolába mennek, s azok is, akik a felsőtagozaton maradnak. Társadalmi összetétel, anyagi helyzet és szellemi adottság tekintetében ez mindenképpen vegyes csoport. Éppen ezért felmerült az a gondolat, hogy a 6—10 éveseknek ebben a csoportjában miképpen lehetne széjjelválasztani azoknak adatait, akik középfokon tanulnak tovább s külön azokét, akik a népiskola V. osztályában maradnak. Ez a szétválasztás számszerűleg nem nehéz. Ha fölteszük, hogy az 1942—43. tanév 30.274 alsótagozatú gyermekéből négy év múlva ugyanannyi kerül majd felsőtagozatba, mint ahány növendéke a felsőtagozatnak jelenleg van (8.475), akkor a különbség (21.799) adja azok számát, akik négy esztendő múlva polgári iskolában vagy gimnáziumban folytatják tanulmányaikat. A 30.274 alsótagozatú növendék közül ezek szerint a felsőtagozaton maradna 8.475 (28.0%) és 21.799 (72.0%) továbbtanulna. A feltevés nem önkényes, az így kapott számok nagyjából fedik a való helyzetet. A 10—14 évesek u. i. vagy a népiskola felsőtagozatán maradnak, vagy tovább tanulnak. Harmadik eset nincs. S négy esztendő alatt a budapesti községi népiskolák alsótagozatú növendékeinek számában nem következhetik be nagyobb eltolódás, de ha ez meg is történik, a felső tagozaton

maradók és a középfokú iskolában továbbtanulók aránya akkor sem változnék érdemlegesen.

Tanulmányunk értéke nagyjából e feltevés helyességétől függ.

Ennek előrebocsájtása után megvizsgáljuk, melyek azok a tényezők, amelyek a népiskolából való kiemelkedést segítik vagy gátolják. A tényezőket kimeríteni természetesen nem lehet. Az adatfelvétel szempontjai között szereplők közül sem térünk ki mindegyikre, csupán néhány jellegzetes körülményt veszünk tühegyre. Bizonyos csoportosításuk azonban, hogy a vizsgálódás túlságosan szét ne folyjék, szükségesnek mutatkozott.

III.

1. *Lakásviszonyok.* Az otthoni életkörülményeket a legszembetűnőbben talán a lakás nagysága mutatja, mert ebből az egyetlen adatból sok egyébre is következtethetünk. A lakás nagysága u. i. legtöbbször pontos vetülete a család gazdasági helyzetének.

Az 1. sz. táblázat a lakásviszonyokat mutatja.

A kimutatás *a)* rovata a népiskola I—IV. osztályaiban talált valóságos helyzetet tárja elénk, vagyis azt, hogy az adatot szolgáltató 30.274 alsótagozatú növendék miként oszlik meg a lakás nagysága szerint. A *b)* rovat a felsőtagozat 8.475 növendékének lakásviszonyait mutatja. (Feltevésünk szerint a jelen-

1.

A lakás	a) alsótagozat	b)	c)	d) eltérés	e) hány % tanul tovább	
		felsőtagozaton tovább tanulók	középfokú iskolában			
1 helységből áll szobakonyhás . . .	5.025=16·6% 16.086=53·1%	2.057=24·3% 5.446=64·3%	2.968=13·6% 10.640=48·7%	+10·7% +15·6%	59·1% 66·1%	}64·4%
2 szobás	5.674=18·7%	837= 9·9%	4.837=22·2%	-12·3%	85·3%	
3 szobás	2.066= 6·9%	46= 0·5%	2.020= 9·3%	- 8·8%	97·7%	}97·5%
4 szobás	988= 3·3%	18= 0·2%	970= 4·4%	- 4·2%	98·1%	
5 szobás	298= 1·0%	3= 0·0%	295= 1·4%	- 1·4%	98·9%	
több szobás	69= 0·2%	16= 0·2%	53= 0·3%	- 0·1%	76·8%	
ismeretlen	68= 0·2%	52= 0·6%	16= 0·1%	+ 0·5%	23·5%	
összesen	30.274 100%	8.475 100%	21.799 100%			
1 szobára esik átlag	3·49	5·01	3·08	+1·93		

legi alsótagozatúak közül ennyien maradnak majd a felsőtagozaton.) A *c*) rovat az *a*) és *b*) különbsége s azokat a tanulókat tünteti fel, akik az alsótagozatúak közül tanulmányaikat középfokú iskolában (polgári, gimnázium) folytatják. A *d*) rovat a felsőtagozaton maradók (*b*.) és középfokon továbbtanulók (*c*.) %-ában mutatkozó eltérést jelzi, aszerint + vagy — előjellel, hogy a népiskolában maradók vagy a továbbtanulók javára szól-e. Az *e*) rovat oszlopaiból végül azt láthatjuk, hogy az alsótagozaton jelenleg található növendékek közül hány % tanul tovább.

Az 1. sz. táblázat első sorából ezek szerint a következőket lehet leolvasni:

Egyetlen helyiségből álló lakásban lakik az adatfelvétel szerint az alsótagozat gyermekei közül 5.025 (a létszám 16.6%-a). A népiskolában maradók közül 2.057 lakik ilyen lakásban (a 8.475 felsőtagozatú növendék 24.3%-a), a középfokon továbbtanulók közül pedig 2.968 (a 21.799 továbbtanuló 13.2%-a). Az eltérés 10.7%-nyi, mégpedig a népiskolában maradók javára, ami azt jelenti, hogy a továbbtanulóknak 107-del kevesebb %-a lakik ilyen lakásban, mint a felsőtagozatra kerülőké. A népiskola alsótagozatában található 5.025 olyan növendék közül, akik egyetlen helyiségben laknak, 59.1% tanul tovább és 40.9% marad a felsőtagozaton.

A következő sorok adataiból látható, hogy a fokozatosan mind kedvezőbb helyzetnek a népiskolában maradás csökkenő aránya felel meg.

Ha a lakásokat nagyság tekintetében három csoportba osztjuk, s az egyhelyiségű meg a szoba-konyhás lakást a kedvezőtlen, a 2 szobást a közepes, a 3 szobást és nagyobbakat pedig a kedvező lakásviszonyok közé soroljuk, akkor azt mondhatjuk, hogy a népiskolában maradóknak 88.6%-a lakik rossznak minősíthető lakásban, 9.9%-a 2 szobásban, s csak 0.99%-a nagyobbban. A továbbtanulóknak ellenben 61.9%-a lakik a rosszabb kategóriába sorolt lakásban, 22.2%-a 2 szobásban és 15.4%-a ennél nagyobbban.

A lakás nagysága magában is értékes adat. Még többet jelent, ha a benne lakók számával vetjük egybe. Az állandó összehasonlítás miatt vizsgálatunkban célszerűnek bizonyult,

hogy az egy szobára kiszámított lakók átlagos számával mint index-számmal dolgozzunk. Kiszámítottuk (a lakásban lakók számát osztottuk a lakóhelyiségek számával), hogy a népiskola felsőtagozatán maradók lakásában átlagosan 5.01 személy lakik szobánként, a továbbtanulókéban pedig csak 3.08. Ez nagy eltérés a két csoportban a lakás zsúfoltsága tekintetében. Lakószobánként majdnem 2 személlyel laknak többen a felsőtagozaton maradók, mint a továbbtanulók családjában.

A lakás nagyságára vonatkozó adatoknak ilyenyszerű csoportosítása is kétségtelenül mutatja, hogy a lakás nagysága, mint gazdasági tényező jelentős szerepet játszik a továbbtanulásban vagy a népiskolában maradás tényében. Látjuk, hogy a nagyobb lakásban lakó szülők inkább taníttatják gyermekeiket, mint a kisebb lakásban élők. E tételt a táblázat *e)* rovatának növekvő %-sorozata szemlélteti teljes törvényszerűségében. Az egy helyiségben élő gyermekek közül csak 59.1% tanul tovább, a szoba-konyhás lakásból kikerülőknél 66.1%-a, a 2 szobás lakásban lakók aránya már 85.3%, a 3 szobásoké 97.7%, a 4 szobásoké 98.1%, az 5 szobásoké pedig 98.9%. A nagyobb lakásban lakóké azért száll le 70.8%-ra, mert ezek túlnyomórészt már nem családi lakások. Internátusok és árvaházak növendékei vallották, hogy 5 szobásnál nagyobb lakásban laknak. Ezek között pedig sok a tovább nem tanuló gyermek. A három csoportban a kedvezőtlennek minősített lakásban lakóknak 64.4%-a, a közepes nagyságú lakásúak 85.3%-a s a jó lakásviszonyok között élő növendékeknek 97.5%-a tanul tovább.

Ebből az összeállításból különben arra is következtethetünk, hogy a kicsiny lakás kisebb mértékben akadályozza a népiskolából való kiemelkedést, mint amilyen mértékben azt a nagy lakás előmozdítja. Még a legrosszabb anyagi körülményekre utaló egy helyiségben lakóknak is több mint a fele (59.1%) tovább tanul, a szoba-konyhában lakóknak meg kétharmad része. Valószínűleg közrejátszik ebben a mai lakáshiány, aminek következtében sok rendezettebb viszonyok között élő család is albrélti szobában kénytelen élni. Ezek gyermekei kétségtelenül javítják az egyetlen helyiségből álló lakásban lakók továbbtanulási %-át. A mai modern házak szoba-hallos, összkomfortos lakásai pedig semmi-

képen nem vethetők egybe a régi bércaszárnyák szoba-konyhás bérleményeivel, holott a lakások nagyság szerinti csoportosításában egy helyre kerültek. Föltehető, hogy normális körülmények között, e két rossznak minősített lakáskategóriában kevesebb továbbtanuló gyermeket találunk, mint jelenleg.

Jobban mutatkozik a nagyobb lakások továbbtanulást segítő jellege. A 3 szobás és ennél nagyobb lakásban lakó gyermekek már majdnem valamennyien továbbtanulnak. A 3 szobás lakásban lakóknak csak 23%-a nem tanul tovább, a 4 szobásban lakóknak 1.9%-a, az 5 szobásban élőknek 1.1%-a. Bátran állíthatjuk tehát, hogy a 3, 4, 5 szobás lakásban lakó szülők — csekély kivételtől eltekintve — bármennyire tehetségtelen gyermekeik legyenek is, azoknak az eszközöknek birtokában vannak, amelyek a továbbtanulást biztosítják. A 2 szobásnál nagyobb lakás tehát Budapesten egyike azoknak az ismérveknek, amelyek a népiskolából majdnem 100%-ban való kiemelkedésre utalnak.

2. *A család jövedelme.* Ezt a körülményt kellett volna talán először vizsgálnunk. A lakásviszonyok, alvaskörülmények s minden egyéb gazdasági vonatkozású kérdés u. i. a család keresetének már csak függvénye. Első helyen mégsem ezt néztük, mert a keresetre vonatkozó adatok — a dolog természeténél fogva — kevésbé megbízhatók. Keresetét nem mindenki vallja be szívesen s a vallomás nem is ellenőrizhető annyira, mint pl. a lakás nagyságára vonatkozó adatok s vizsgálatunkban sorrakerülő több más tényező. Bár figyelembe kell vennünk, hogy az 1942. év november havi jövedelmeit írtuk össze, az eredményt még így is fenntartással kell fogadnunk. Viszonylagosan azonban — a szegényebb és gazdagabb, vagy tanulatlan és tanult réteg keresetének összehasonlítása és nagyvonalú összefüggése tekintetében, — mivel nagyszámú adatról van szó és egész Budapestre kiterjedő adatgyűjtést dolgoztunk fel, nagyjából mégis elfogadható képet kapunk. A család jövedelmét a 2. számú kimutatás mutatja.

A régi megélhetési lehetőséget véve alapul, talán nem önkényes eljárás, ha havi jövedelem tekintetében a 2. sz. táblázat pontosabb részletezése alapján három nagyobb csoportot különböztetünk meg. A 200 pengőn aluli jövedelmű családot tekint-

A család havi jövedelme	a) alsótagozat	b) felsőtagozaton	c) középfokú iskolában	d) eltérés	e) hány % tanul tovább	
		továbbtanulók				
50 P-n alul	486= 1·6%	265= 3·1%	221= 1·0%	+ 2·1%	45·4%	} 59·2%
50—100 P	2.093= 6·9%	1.055=12·5%	1.038= 4·8%	+ 7·7%	49·5%	
100—200 „	10.983=36·3%	4.207=49·7%	6.776=31·1%	+18·6%	61·7%	
200—300 „	7.207=23·8%	1.757=20·7%	5.450=25·0%	— 5·7%	75·6%	} 81·0%
300—500 „	4.088=13·5%	389= 4·6%	3.699=17·0%	—12·4%	90·4%	
500—700 „	1.582= 5·2%	27= 0·3%	1.555= 7·1%	— 6·8%	98·3%	
700—1000 „	1.050= 3·5%	10= 0·1%	1.040= 4·8%	— 4·7%	99·0%	} 98·6%
több „	382= 1·3%	5= 0·0%	377= 1·7%	— 3·7%	98·6%	
ismeretlen	2.403= 7·9%	760= 9·0%	1.643= 7·5%	+ 1·5%	68·3%	
összesen	30.274 100%	8.475 100%	21.799 100%			
havonta átlagosan . .	271·48 P	174·86 P	308·43 P	133·57 P		

hetjük olyanak, amely a létminimumot sem éri el. Ilyen helyen az elsőrendű életszükségletek kielégítése sincs meg. A 200—500 pengős havi jövedelem kispolgári életszínvonal lehetőségét nyújtja, ahol az elsőrendű szükségletek megszerzése már nem okoz gondot s kultúrigények kielégítése is szóba jöhet, éppen ezért közepes jövedelemnek minősíthető. Az 500 pengőn felülit pedig a jobbak közé sorolhatjuk, mert aránylag már gondtalanul mondható életet biztosít. Ez a hármas csoportosítás annál inkább elfogadható, mivel a 200 és 500 pengős határ — ha feltesszük, hogy a többség meglevő kereseténél kevesebbet vallott, — voltaképpen 300 és 600 pengőnek vehető.

Vizsgálódásainkban most már e hármas csoportot véve figyelembe, azt látjuk, hogy a népiskolában maradók szülei (65.3%) ánhavi jövedelme a 200 pengőn alul marad, a továbbtanulók szülei pedig csak 36.0 %-ban tartoznak ebbe a csekély jövedelmű csoportba. Az eltérés 28.4%-nyi. A 200—500 pengő havi jövedelemmel rendelkező családok százalékos aránya a maradók esetében 25.3%, a továbbtanulóknál 42.0%. Az 500 pengőn felüli jövedelem a népiskola felső tagozatán maradó gyermekek szüleinél ritkaság, mindössze 42 esetben (0.4%) fordul elő, a továbbtanulóknál pedig a létszám 13.6%-a.

A népiskolában maradók szüleinek átlagos havi jövedelme 175, a továbbtanulóké 308 pengő. Ezek az átlagok természetesen csak összehasonlításra szolgálnak, egyéb következtetések

levonására alkalmatlanok. E két csoportban a havi jövedelemben mutatkozó eltérés 133 pengőnyi, majdnem mégegyszer annyi, mint amennyi a népiskolában maradók szüleinek átlagos havi keresete.

A 2. sz. táblázatban is talán az *e)* rovat a legérdekesebb és belőle vonhatók a legtanulságosabb következtetések. Az a törvényszerűség, amely a lakás nagyságának vizsgálatakor adódott, itt is mutatkozik. A kisebb jövedelmű családoktól haladva a több keresettel bírók felé, egyre többen tanulnak tovább. Ha az előbbi hármast csoportot nézzük, megállapíthatjuk, hogy a 200 pengőn aluli jövedelmű családok gyermekei közül is már 59.2% tanul tovább és 40.8% marad a népiskola felső tagozatán. A középső csoportban (200—500 pengő) már 81.0% a továbbtanulók aránya s csupán 19.0% marad a felső osztályokban. A még többet keresők gyermekeinek pedig 98.5%-a (majdnem valamennyi) tovább tanul és csak 1.5% nem.

Ez a vizsgálódás is azt mutatja tehát, hogy továbbtanulás tekintetében az egészen csekély jövedelem sem akkora kirekesztő tényező — mert hiszen még az 50 pengőn aluli jövedelmű családok gyermekei közül is majdnem a fele (45.4%) tovább tanul — mint amennyire a nagyobb kereset elősegíti a népiskolából való kiemelkedést. Majdnem azt mondhatjuk, hogy a havi 500 pengős jövedelem az a határ, amelynél többet kereső szülők gyermekeit semmi sem mentheti meg attól, hogy középfokú iskolába kerüljenek. Az adatokból valószínűnek látszik, hogy a fővárosban alig akad szegénysége miatt elkallódó tehetség. Föltehető ugyanis, hogy a legszegényebb népréteg 45.4%-nyi továbbtanulói közül elsősorban a tehetségesek jutnak középsiskolába. A több jövedelműek közül továbbtanulók százalékos aránya pedig majdnem kizárja, hogy igazi tehetség tovább ne tanuljon. Sokkal nagyobb a veszély, hogy rengeteg tehetségtelen gyermek kerül ilyenformán a nem neki való középfokú iskolába.

3. *A gyermekek száma.* Eleve kínálkozik, hogy a továbbtanulás tekintetében a testvérek számát szintén figyelembe vegyük. A 3. sz. táblázat erről tájékoztat.

Az összehasonlítás egyik vizsgált tényező esetében sem mutatott eddig ekkora eltérést a népiskola felső tagozatán mára-

Gyermekek száma	a) alsótagozat	b) felsőtagozaton	c) középfokú iskolában	d) eltérés	e) hány % tanul tovább	
		tovább tanulók				
egyke	9.091=30·0%	1.173=13·8%	7.918=36·1%	-22·3%	87·1%	} 84·0%
2 gyermek	9.801=32·4%	1.848=21·8%	7.953=36·2%	-14·4%	81·2%	
3 "	4.599=15·2%	1.651=19·6%	2.948=13·5%	+ 6·1%	64·1%	} 64·1%
4 "	2.476= 8·2%	1.198=14·1%	1.278= 5·9%	+ 8·2%	51·6%	
5—6 "	2.564= 8·5%	1.495=17·6%	1.069= 4·9%	+12·7%	41·7%	} 43·9%
7—10 "	1.513= 5·0%	974=11·5%	539= 2·5%	+ 9·0%	35·7%	
több "	230= 0·7%	136= 1·6%	94= 0·9%	+ 0·7%	40·9%	
összesen	30.274 100%	8.475 100%	21.799 100%			
átlagosan	- 2·71	3·86	2·32	+ 1·54		

dók és tovább tanulók között, mint éppen a gyermekek száma tekintetében. A népiskolában maradóknak csak 13·8%-a egyke (nyolcadrés), viszont a továbbtanulóknak 36·1%-a (harmadrész). Az egykés és 2 gyermekesek (akiknek csak egy testvérük van) aránya a népiskolában maradóknál 35·6% (valamennyinek harmad része), a továbbtanulóknak pedig 72·3%-a (majdnem háromnegyed része) tartozik ezek közé. Az eltérés e két csoportban együttesen 36·3%. Az egy és kétgyermekes családok gyermekei közül tehát kétszer annyian tanulnak tovább, mint a 3-nál több gyermekesek közül. A táblázat szerint a fővárosi népiskolás tanulóifjúság továbbtanuló rétegének 72·3%-a (majdnem háromnegyed része) egykés vagy kétgyermekes családból kerül ki. A népiskola felső tagozatán maradóknak pedig 64·4%-a három- és többgyermekes család tagja.

E két rétegben kiszámítható gyermekek átlagos száma ugyanezt mutatja. A népiskolában maradók indexe 3·86, a továbbtanulóké 2·32. Ez családonként majdnem 2 gyermeknyi eltérést jelent.

A gyermekek száma Budapesten fordított arányban áll a népiskolások továbbtanulási lehetőségével. Ezt ismét a táblázat e) rovata tárja elénk szemléletesen. Az egykésnek 87·1%-a tanul tovább; azok közül, akiknek még egy testvérük van 81·2%; a 3 gyermekesek közül 64·1%; a 4 gyermekesek 51·6%-a; az 5—6 gyermekesek 41·7%-a; a 7—10 gyermekes családokból kikerülőknak már csak 35·7%-a s még több gyer-

mekeseknek 40,0%-a. Annak magyarázata, hogy a törvényszerűség a 10-nél több gyermekes családok esetében nem folytatódik, talán az lehet, hogy ezek száma (összesen 230 a 30.274 között!) aránylag kevés ahhoz, hogy várható eredmény mutakozzék. A véletlen így a kívátnál nagyobb szerephez juthatott. Másik feltevésünk, hogy 10-nél több gyermek nemcsak a legszegényebbek között található, hanem éppen a vagyonosabb emberek azon rétegében, akik tudatosan gondolkodnak a népesedéspolitikán, akikben éppen ezért erősen él a felelősség nemzetünkért. Úgylátszik, hogy 10-nél több gyermek esetében már nem egészen érvényes az a tétel, hogy a gyermekáldás és anyagi helyzet fordított arányú, mint ahogy az egykezes sem a leggazdagabb réteg szokása.

Pontos adatok mutatják tehát, hogy az egykék majdnem valamennyien továbbtanulnak. Ha a továbbtanulókat sikerülne még további két rétegre osztanunk, t. i. azokra, akik polgári iskolában és akik gimnáziumban folytatják tanulmányaikat, minden bizonnyal beigazolódna, hogy az egykék számaránya a középiskolában még nagyobb lenne. (Ha nem is egész Budapestre, de néhány iskolára kiterjedő vizsgálatunk ezt a feltevést valóban igazolta.¹ A középiskolában tehát, ahol a nemzet vezetőrétegét képezik, túltengenek az egykék. Pedig az egyke sok tekintetben lemarad a többgyermekes családok gyermekei mögött, mert fejlődésük rendszerint egyoldalú.²

Annak vizsgálata, hogy a gyermekek száma milyen mértékben befolyásolja a középfokú iskolában való továbbtanulást, arra az eredményre vezetett, hogy pl. már a 7—10 gyermek nagyobb akadálya a népiskolából való kiemelkedésnek (mert ezeknek csak 3,57%-a tanul tovább), mint akár a rossz lakás (mert a legrosszabb lakásviszonyokat jelentő egyetlen helyiségben lakó családok gyermekei közül is 59,1% jut be a középfokú iskolába), akár a kevés kereset (mert még az 50 pengőn aluli jövedelemmel bíró családok gyermekeinek is 45,4%-a emelkedik ki a népiskolából). E tekintetben valóban fennáll a

¹ L. a Magyar Gyermektanulmányi Társaság sorozatában 1943 március 4-én *Iskolai nevelésügyi állapotrajzok ismertetése* c. előadást.

² L. legújabban *Garbai Imre: Az egyetlen gyermek és a nevelés.* Debrecen, 1942. c. könyvét.

lehetőség, hogy arravaló gyermekek nem tanulhatnak. Sokgyermekes családok tehetséges gyermekeinek felkarolása tehát a fővárosban is indokolt volna.

4. *A szülők iskolai végzettsége.* Az eddig vizsgált körülmények mind gazdasági természetűek, s valamennyi a család anyagi helyzetére utal. A népiskolában maradók és továbbtanulók két rétegében az észlelhető eltérés a vizsgált tényezők (lakás nagysága, szülők keresete, gyermekek száma) tekintetében eddig nagyjából ugyanazt a képet tárta elénk. Ez érthető, hisz mindegyik tényező közös gyökere a család vagyoni helyzete. A szülők iskolai végzettsége ezzel szemben — bár végső fokon a család anyagi jólétét is eldönti, mert magasabb iskolai végzettség általában jövedelmezőbb foglalkozáshoz juttat — már inkább arra a szellemi légkörre utal, amely a gyermeket otthonában körülveszi. A most vizsgálandó szempont tehát már szellemi természetűnek mondható.

Az édesapa iskolai végzettsége inkább a család társadalmi elhelyezkedését befolyásolja, a családfő foglalkozását határozza meg és a keresetét szabályozza. A következő (4 a. sz.) táblázatban az édesapa iskolai végzettségét tesszük közzé.

4a.

Édesapa iskolai végzettsége	a) alsó- tagozat	b) felsőtagozaton	c) középfokú iskolában	d) eltérés	e) hány % tanul tovább	
		tovább tanulók				
nem járt iskolába ...	270= 0·9%	172= 2·0%	98= 0·5%	+ 1·5%	36·3%	} 62·4%
népisk. 4 oszt. kevesebb ...	648= 2·1%	374= 4·4%	274= 1·3%	+ 3·1%	42·3%	
népiskola 4 osztály ...	4.602=15·2%	1.881=22·2%	2.721=12·5%	+ 9·7%	59·1%	
népiskola 6 osztály ...	12.583=41·6%	4.369=51·5%	8.214=37·6%	+13·9%	65·2%	} 82·3%
középfokú isk. 4 osztály ..	4.461=14·7%	741= 8·8%	3.720=17·1%	- 8·3%	83·3%	
középfokú isk. 6 osztály ..	1.200= 4·0%	255= 3·0%	945= 4·3%	- 1·3%	78·3%	} 97·4%
középfokú isk. 8 osztály ..	2.636= 8·7%	98= 1·2%	2.538=11·6%	-10·8%	96·3%	
egyetem vagy főiskola	2.630= 8·7%	37= 0·4%	2.593=11·9%	-11·5%	98·6%	
ismeretlen ..	1.244= 4·1%	548= 6·5%	696= 3·2%	+ 3·2%	55·9%	
Összesen ...	30.274 100%	8.475 100%	21.799 100%			
Átlagosan ...	7·46	5·64	8·14	-- 2·50		

Összehasonlítás végett közöljük az édesanya iskolai végzettségére vonatkozó adatokat is. Az egyes kategóriákban ez mindenütt kevesebb mint az édesapáké. Az észlelhető törvényszerűség ellenben ugyanaz. Az édesanya iskolai végzettségét azért mutatjuk be, mert a család műveltségi színvonalát inkább ő adja, s a gyermekekre tett hatás tekintetében döntőbb.

4b.

Édesanya iskolai végzettsége	a) alsótagozat	b) felsőtagozaton	c) középfokú iskolában	d) eltérés	e) hány % tanul tovább	
		tovább tanulók				
nem járt iskolába ...	583= 1·9%	486= 4·8%	175= 0·8%	+ 4·0%	30·0%	} 62·5%
népisk. 4 oszt. kevesebb ...	1.462= 4·8%	751= 8·9%	711= 3·3%	+ 5·6%	48·6%	
népiskola 4 osztály ...	6.101=20·1%	2.393=28·2%	3.708=17·0%	+11·2%	60·7%	
népiskola 6 osztály ...	12.421=41·2%	4.062=47·9%	8.359=38·4%	+ 9·5%	67·3%	} 92·0%
középfokú isk. 4 osztály ...	5.384=17·8%	455= 5·4%	4.929=22·6%	-17·2%	91·5%	
középfokú isk. 6 osztály ...	1.588= 5·2%	144= 1·3%	1.474= 6·8%	- 5·5%	93·8%	
középfokú isk. 8 osztály ...	1.701= 5·6%	34= 0·4%	1.667= 7·6%	- 7·2%	98·0%	} 98·2%
egyetem vagy főiskola ...	450= 1·5%	5= 0·1%	445= 2·0%	- 1·9%	98·8%	
ismeretlen ...	584= 1·9%	253= 3·0%	331= 1·5%	+ 1·5%	56·6%	
összesen ...	30.274 100%	8.475 100%	21.799 100%			
átlagosan ...	6·34	4·95	6·88	- 1·93		

A két táblázat adatainak egybevetése már magában is érdekes. Most azonban nem ez a feladatunk. Részletesebben csak az egyiket, az édesanyák iskolai végzettségét feltüntetőt vizsgáljuk.

Az összes fokozatok tanulságainak levonása helyett — ami igen tanulságos, de hosszadalmas volna — ismét három csoportot veszünk. A kedvezőtlen csoport felső határául a népiskola 6 osztályának elvégzése kínálkozik. Azok a szülők, akik csak ennyi osztályt — vagy ennél kevesebbet — végeztek, más műveltségi színvonalon állnak, mint azok, akik a középfokú iskola 4 vagy 6 osztályának elvégzését tudják igazolni. Ismét más színvonalat jelent az érettségi vagy egyetemi végzettség.

Ha a *b)* és *c)* rovat adatait nézzük, valóban azt látjuk, hogy az első négy csoportban (nem járt iskolába, népiskola 4 osztályánál kevesebbet járt, népiskola 4 osztályát járt, népiskola 6 osztályát járt) mindenütt sokkal nagyobb százalékkal szerepelnek a népiskolában maradók édesanyái (de édesapái is), mint a továbbtanulók szülei. A népiskola felső tagozatán maradó gyermekek édesanyáinak 80.9%-a tartozik ebbe a csoportba (az édesapák 81.2%-a), a továbbtanulóké pedig 59.4%-ban (az édesapák 52.0%-a). A népiskola felső tagozatán maradó gyermekek édesanyáinak kilenczted része legfeljebb a népiskola 6 osztályát végezte; a továbbtanuló gyermekek édesanyái közül pedig hattized rész rendelkezik ezzel az iskolai végzettséggel vagy kevesebbel. Az eltérés e két nagy csoportban 30.5%-nyi, a ami felülmúlja az eddig vizsgált anyagi természetű tényezők meghúzott határvonalán belül az eltérési százalékot (eddig legfeljebb 27%-nyi volt). (Az édesapák táblázata *d)* rovatában a + eltérések összege szintén 29.2%-nyi.) E tekintetben tehát nagyobb a szélsőség a népiskolában maradók és továbbtanulók között, amiből az következtethető, hogy a szülők kisebb és nagyobb műveltsége nagyobb mértékben befolyásolja a felső tagozaton maradást, ül. a továbbtanulást, mint pl. a kicsiny vagy nagy lakás.

Ha az *e)* rovat emelkedő százalékait figyeljük, szintén azt vesszük észre, hogy a népiskola 6 osztályát és a középfokú iskola 4 osztályát végzett szülők továbbtanuló gyermekeinél hirtelen ugrás következik. A népiskola 6 osztályát végzett édesanyák gyermekeinek 67.3%-a tanul tovább (a hasonló végzettségű édesapáikéinak 65.2%-a), a középipiskola 4 osztályát végzettekéi közül már 91.5% a továbbtanuló (édesapáknál 83.3%).

Ha a népiskola 6 osztályát a több és kevesebb iskolai végzettségű szülők között valóban választóvonalnak tekintjük, akkor a számok azt mutatják, hogy a 20.567 olyan gyermek közül, akinek édesanyja legfeljebb a népiskola 6 osztályát járta, a népiskolában marad 7.692 (a létszám 37.5%-a) és továbbtanul 12.864 (a létszám 62.5%-a). A 6.972 olyan gyermek közül, akinek édesanyja 4 vagy 6 középfokú osztályt járt, a népiskola felső tagozatán 996 marad (8.0%) és továbbtanul

4.665 (92.0%). Az érettségizett és főiskolát vagy egyetemet végzett édesanya gyermekei közül 39 (1.8%) marad a népiskola felső tagozatán és 2.112 (98.2%) tanul tovább

Az édesapákra vonatkoztatva is elvégezhetjük e hármas csoportosítást. A 18.103 olyan gyermek közül, akinek édesapja legfeljebb a népiskola 6 osztályát végezte, a népiskolában marad 6.796 (37.6%), tehát pontosan ugyanaz az arány, mint az édesanyák esetében. Tovább tanul 11.307 (62.4%). Az 5.661 olyan gyermek közül ellenben, akiknek édesapja a középfokú iskola 4 vagy 6 osztályát járta, a népiskolában csupán 996 (17.7%) marad és továbbtanul 4.665 (82.3%). A legalább érettségizett apák gyermekei közül 47.4% tanul tovább. Hogy a középfokú iskola 4 osztályát vagy annál többet végzett édesapák esetében kevesebb a továbbtanuló, mint a hasonló csoportban az édesanyáknál, az érthető, ha meggondoljuk, hogy ez a végzettség (a középfokú iskola 4 osztálya) nőknél többet jelent, mint a férfiaknál.

A népiskolában maradó gyermekek édesanyáinak átlagos iskolai végzettsége 4'95 év; ez a népiskola V. vagy a középfokú iskola I. osztályának elvégzését jelenti. A továbbtanulók indexszáma 6-88, ami a népiskola VII. vagy a középfokú iskola III. osztályának megfelelő végzettség. Az eltérés 1.93, majdnem két teljes iskolai esztendő. A népiskolában maradók édesanyái átlagban két évvel tanultak kevesebbet, mint a továbbtanuló gyermekek édesanyái. Az édesapákra kiszámított átlagos iskolai végzettség a népiskolában maradóknál 5.64 (nem egészen népiskolai 6 osztály), a továbbtanulók esetében 8.14 (több mint középfokú iskola IV. osztálya). Az édesapák eltérése tehát még nagyobb (2.50), ami két és fél éves tanulási különbséget jelent. Ebből a tényből egyébként, hogy t. i. a népiskolában maradó és továbbtanuló gyermekek édesapáinak átlagos iskolai végzettségében nagyobb az eltérés, mint az édesanyáikéban, arra is következtethetünk, hogy a népiskolából való kiemelkedés tekintetében az édesapa iskolázottsága az édesanyáénál fontosabb és jelentősebb tényező.

5. *Tanulmányi előmenetel.* Ha a rendelkezésünkre álló tanulmányi előmenetel adatait a vizsgálandó szempont szerint csoportosítjuk, a következő (5. sz.) táblázatot állíthatjuk össze:

Tanulmányi előmenetel	a) alsótagozat	b) felsőtagozaton	c) középfokú iskolában	d) eltérés	e) hány % tanul tovább
		tovább tanulók			
kitűnő	6.469=21.5%	580= 6.9%	5.889=27.0%	-20.1%	} 84.8%
jeles	8.585=28.3%	1.699=20.0%	6.886=32.1%	-12.1%	
jó	9.199=30.4%	3.066=36.2%	6.133=28.1%	+ 8.1%	} 66.6%
elégséges	4.328=14.3%	2.566=30.3%	1.762= 8.1%	+22.2%	
elégtelen	1.472= 4.8%	425= 5.0%	947= 4.3%	+ 0.7%	} 48.4%
nem oszt.....	221= 0.7%	139= 1.6%	82= 0.4%	+ 1.2%	
összesen	30.274 100.0%	8.475 100%	21.799=100%		
átlagosan	2.52	3.07	2.29	+ 0.78	

A népiskolában maradók 6.8%-a kitűnő, 20.0%-a jeles, 36.2%-a jó, 30.3%-a elégséges és 5.0%-a elégtelen tanuló. A középfokú iskolában továbbtanulók közül pedig 27.0% a kitűnő, 32.1% a jeles, 28.1% a jó, 8.1% az elégséges és 4.3% az elégtelen előmenetelű növendék. Látjuk, hogy a kitűnő és jelesrendűek aránya a népiskola felső tagozatán maradóknál 26.8%; a továbbtanulók között pedig 59.1%, vagyis 32.3%-kal több. Általános jó osztályzatú növendék a továbbtanulók között van kevesebb (arány százalékuk itt 28.1%, a népiskola felső tagozatán maradóknál 36.2%). Az eltérés a népiskolában maradók javára 8.1%-nyi. Elégséges és elégtelen tanuló a felső tagozaton maradók között 35.3%, a továbbtanulók között csak 12.4% akad. E tekintetben a helyzet kielégítő; a népiskolában inkább a közepes és rossz tanulók maradnak, a továbbtanulók között több a kitűnő és jeles előmenetelű növendék. Ezt a tényt igazolja az a számítás alapján kapott eredmény is, hogy a felső tagozaton maradók általános osztályzata 3.07, tehát rosszabb mint jó, a továbbtanulóké ellenben 2.27, csak valamivel gyengébb a jelesnél.

Ha hármas csoportosításban a kitűnő és jeles előmenetelűeket jó tanulóknak, a jó érdemjegűeket közepeseknek s az elégséges és elégtelen osztályzatúakat rossz tanulóknak minősítjük, e hármas csoportosítás alapján a következő kép tárul elénk: A kitűnők és jelesek 84.8%-a tanul tovább, 15.2%-a ellenben a felsőtagozaton marad. Ez a 15.2%-nyi kitűnő és jeles tanuló tekinthető a továbbtanulás szempontjából elkalló-

dott tehetségnek. Képességük alapján helyük a középfokú iskolában volna; valószínűleg anyagi körülményeik gátolják meg őket ebben, mivel a főváros legszegényebb rétegéből valók. A közepes tanulók 33.4%-a a népiskolában marad, s 66.6%-uk továbbtanul. Ez az arány még elfogadható, ha meggondoljuk, hogy Budapestről van szó, ahol rengeteg a középfokú iskola. Nem megnyugtató ellenben, hogy az elégségesek és elégtelenek közül is 48.4% továbbtanul, s csak 51.6% marad a népiskola felsőtagozatán. Ennek a 48.4%-nyi elégséges és elégtelen népiskolai tanulónak már semmi keresnivalója nem volna még a polgárban sem, annál kevésbé a középiskolában. Ez a nem odavaló % nagyon rontja a középfokú iskolák színvonalát. Minden bizonnyal a jó jövedelműek közül kerülnek ki, akik a továbbtanulást pénzzel győzik, s addig-addig próbálkoznak, ismételnék, míg végre papírosforma alapján is sikerül az óhajtott társadalmi közép- és felsőosztályba lépniök, ahova anyagi körülményeik szerint már úgylát tartoztak.

A gyermekek tanulmányi előmenetele tehát nem bizonyul annak a kiválogató tényezőnek, aminek pedig a dolog természeténél fogva lennie kellene. Egészséges körülmények között u. i. a népiskolából való kiemelkedés tekintetében elsősorban és kizárólag a tanulmányi előmenetelnek kellene a szűrő szerepét játszania. Ezzel szemben azt látjuk, hogy e feladatának Budapesten csak kismértékben tesz eleget.

IV.

Vállalt feladatunkat ezzel voltaképpen el is végeztük. Megvizsgáltuk, hogy a lakás nagysága, a család jövedelme, a gyermekek száma, a szülők iskolai végzettsége és a gyermek tanulmányi előmenetele mit jelent a népiskolából való kiemelkedés tekintetében. A felsorolt öt tényezőt eddig külön-külön néztük.

Jól volna azonban megfelelni arra a felvethető kérdésre is, hogy e körülmények közül melyik állítja a legnagyobb akadályt a továbbtanulás elé, illetőleg, hogy melyik segíti elő legjobban a középfokú iskolába jutást. (A két kérdés nem ugyanazt jelenti. Nem bizonyos, hogy amelyik tényező leginkább gátolja a népiskolából való kiemelkedést, egyúttal legkevésbé segíti azt!)

A vizsgált tényezőket valami módon kapcsolatba kell hoznunk egymással. Hogy egybevevhessük és összehasonlíthassuk őket, közös mértéket kell keresnünk. Némi támpontot talán már akkor kapunk, ha mindegyik kimutatásból (lakás nagysága, a család jövedelme stb.) egymás mellé állítjuk azt a %-ot, amennyi a táblázat legkedvezőtlenebb csoportjából továbbtanul. Amelyik % kevesebb, az nyilván inkább gátolja a továbbtanulást, mint ahol a továbbtanulók %-a több.

Ezek szerint az

1 helyiségben lakó gyermekek közül továbbtanul.....	59.1%
50 pengőnél kevesebb jövedelmű család gyermekei közül továbbtanul.....	45.4%
10-nél többgyermekes családok gyermekei közül továbbtanul.....	40.9%
iskolába nem járt édesapák gyermekei közül továbbtanul	36.3%
a rossz tanulók közül továbbtanul.....	48.4%

Feltevésünk szerint a továbbtanulás elé legnagyobb akadályt az édesapa kevés iskolai végzettsége állítja (36.3%), majd sorrendben a 10-nél több gyermek (40.9%), az 50 pengőn aluli havi jövedelem (45.4%), a rossz tanulmányi előmenetel (48.4%) és legvégül legkisebb akadály az egy helyiségből álló lakás.

Ha viszont mindegyik táblázat legkedvezőbb csoportjában kiemeljük a továbbtanulók %-át, esetleg megkaphatjuk azt a sort, hogy a tényezők milyen mértékben segítik elő a népiskolából való kiemelkedést. (A nagyobb % inkább, mint a kisebb!)

Ezek szerint az

5 szobás lakásban lakó gyermekek közül továbbtanul	98.9%
1000 pengőn felüli jövedelmű család gyermekei közül továbbtanul.....	98.6%
az egyikük közül továbbtanul.....	87.1%
az egyetemet v. főiskolát végzett apák gyermekei közül továbbtanul	98.6%
a kitűnő előmenetelű tanulók közül továbbtanul	91.0%

Az összeállítás szerint a továbbtanulást leginkább a nagy lakás segíti (98.9%), majd az 1000 pengőn felüli havi jövedelem

és az egyetemet vagy főiskolát végzett édesapák következnek (98.6%), utána a kitűnő előmenetel (91.0%) és legvégül az egykék (87.1%).

Ebből az összevetésből elsősorban az világlik ki, hogy nem az a tényező állít legnagyobb akadályt a továbbtanulás elé, amelyik a legkevésbé segíti elő. A kettő sorrendje nem ugyanaz.

Véleményünk szerint azonban a szélső csoportok vizsgálata nem egészen alkalmas arra, hogy a felvetett kérdésre feleljünk. Feltevésünk értelmében u. i. a legkedvezőtlenebb csoportok továbbtanuló %-ainak egymás mellé állításából csak azt olvashatjuk le, hogy ha az édesapa egyáltalán nem járt iskolába, az nagyobb akadálya a népiskolából való kiemelkedésnek, mint ha a családokban 10-nél több gyermek van (mert azok közül csak 36.3% tanul tovább, ezeknek pedig már 40.9%-a). A 10-nél több gyermek viszont nagyobb gátat vet a továbbtanulás elé, mint az 50 pengőnél kevesebb havi jövedelem (azoknak 40.9%, ezeknek már 45.4%-a jut tovább stb.). Semmiképpen nem mondhatjuk általánosan, hogy az édesapák alacsony iskolai végzettsége jobban hátráltatja a továbbtanulást, mint a sok gyermek; s hogy a sok gyermek nagyobb akadály volna, mint a kevés jövedelem, stb.

A kimutatások legjobb csoportjaiban pedig a továbbtanulók %-ának összehasonlítása csak arra a következtetésre jogosít, hogy kijelentsük: mivel az 5 szobás lakásban lakó gyermekek közül aránylag többen tanulnak tovább (98.9%), mint az 1000 pengőn felüli jövedelmű családok gyermekei közül (98.6%), az 5 szobás lakás jobban elősegíti a népiskolából való kiemelkedést, mint az 1000 pengőnél több jövedelem, stb. E vizsgálat alapján még nem általánosíthatjuk, hogy a nagyobb lakás jobban segíti a középfokú iskolába jutást, mint a nagy jövedelem, stb.

A legszélső értékek — mint láttuk — egyébként sem alkalmasak az összehasonlításra, mert a törvényszerűségeket nem a legtisztábban mutatják. Hogy a szélső tagok pontatlanságából származó hibát lehetőleg kiküszöböljük, s hogy az előbbieknél általánosabb érvényű megállapításokat tehesünk, az összehasonlításokban is visszatérünk az egyes tényezők vizsgálata közben már használt hármass csoportosításhoz.

Ha mindegyik táblázatban egy kedvezőtlen, egy közepes

és egy kedvező csoportba fogjuk össze a sok részletező adatot, s egyelőre a továbbtanulást gátló tényezők sorrendjét próbáljuk megállapítani a kedvezőtlen csoportok továbbtanulóinak %-os aránya alapján, akkor a következő összeállítást kapjuk:

2 szobásnál kisebb lakásban lakó gyermekek közül továbbtanul.....	64.4%
200 pengőnél kevesebb jövedelmű család gyermekei közül továbbtanul	59.2%
4 és többgyermekes család gyermekei közül továbbtanul.....	43.9%
népiskolai 6 osztályt vagy kevesebbet járt apák gyermekei közül továbbtanul.....	62.4%
rossz tanulmányi előmeneteli! tanulók közül továbbtanul	48.4%

Ezek alapján — bár még mindig fenntartással — bátrabban következtethetünk. Úgy látszik, hogy a továbbtanulást leginkább a sok gyermek gátolja, mert a 4 és többgyermekes családokban csak 43.9% a továbbtanuló. A sok gyermek ezek szerint még Budapesten is akkora akadályt gördít a taníttatás elé, hogy ez a tényező vezet. Ismételjük ezért, hogy a sokgyermekes családok egyébként tehetséges gyermekeinek felkarolását a továbbtanulás érdekében a fővárosban is fokozni kell.

Megnyugtató, hogy a továbbtanulás akadályaként sorrendben ezután az elégtelen és elégséges tanulmányi előmenetel következik. A rossz tanulók közül 48.4% juthat tovább, ami egyébként nem kívánatos. Csupán az öröndetes, hogy mint szűrőberendezés megelőzi a többi, inkább anyagi természetű tényezőt.

Azt mondhatjuk még tovább, hogy a 200 pengőnél kevesebb jövedelem nagyobb akadálya a továbbtanulás lehetőségének, mint az édesapa alacsony iskolai végzettsége. Legkisebb súllyal a kis lakás esik a latba, amit — mint már említettem — a mai idők nem egészen normális lakásviszonyai is magyarázhatnak.

A népiskolából való kiemelkedést elősegítő tényezők sorrendjét a kedvezőknek minősített csoportok továbbtanulóinak %-ából próbáljuk némiképen megállapítani. Az összeállítás szerint

a 3 és többszobás lakásban lakó gyermekek közül továbbtanul.....	97.8%
500 pengőnél több jövedelmű család gyermekei közül továbbtanul.....	98.6%
az egykés és 2 gyermekes családok gyermekei közül továbbtanul.....	84.0%
középiskolai 8 osztályt vagy egyetemet végzett apák gyermekei közül továbbtanul.....	97.4%
a kitűnő és jeles előmenetelű tanulók közül továbbtanul	84.8%

Úgy látszik, hogy a továbbtanulást a jövedelem biztosítja legjobban, mert az 500 pengőn felüli keresettel rendelkező családok gyermekeinek 98.6%-a jut tovább. A nagylakás már csak utána következik 97.5%-kal, közvetlenül mögötte azonban az édesapa minél magasabb iskolai végzettsége sorakozik 97.4%. A kitűnő és jeles tanulmányi előmenetel meg a kevés gyermek már kisebb mértékben segíti elő a továbbtanulást.

Arra a kérdésre tehát, hogy a vizsgált tényezők közül melyik gátolja leginkább és melyik segíti legjobban Budapesten a népiskolából való kiemelkedést, összefoglalóan azt felelhetjük, hogy a gyermekek száma tekintetében a sok gyermek jobban gátolja a továbbtanulást, mint amilyen mértékben a kevés elősegíti; a gyermek tanulmányi előmenetele szintén hasonló természetű körülmény: a rossz előmenetel nagyobb akadály, mint amennyire a jó tanulás segítő tényező. A nagylakás viszont jobban mozdítja elő a továbbjutást, mint amekkora gátat a kislakás jelent; a nagyjövedelem is jobban egyengeti a középfokú iskolába jutást, mint amennyire a kevés kereset megakasztja. Az édesapa iskolai végzettsége szintén ebbe a csoportba tartozik, a magas iskolai végzettség nagyobb mértékben bizonyul a népiskolából való kiemelkedést előnyösen befolyásoló körülménynek; az apa kisebb műveltsége viszont nem emel kínai falat a továbbtanulók elé.

E tanulmány kiinduló pontjának tekinthető adatokat nem azért gyűjtöttük, hogy a társadalmi emelkedés szociális tényezőit keressük. Ú. n. nevelésügyi állapotrajzokat: a nevelés

körülményeit feltüntető részletes helyzetképet akartunk az iskolákról, kerületekről, egész Budapestről kapni, hogy lássuk, melyek azok a hatások, amelyek az iskola tudatos eljárásával egyidejűleg kétségtelenül szintén alakítják a fővárosi gyermeket.¹ Tehát nevelői szándék vezetett. Ez a tanulmány pedig a társadalmi összefüggések területén mozog.

Ismételjük, hogy az adatok egy része (a középfokon továbbtanulóké) nem valóságos, hanem feltevésen alapul, s a népiskola alsótagozatán valóban talált és a felsőtagozaton ténylegesen maradó növendékek számának különbségeként adódott. A közölt eredmények és következtetések értékelésekor ezt a feltevést számításba kell vennünk. Az szintén meggondolandó, hogy a társadalom törvényszerűségei bonyolultabbak, semhogy ilyen egyszerűen, számszerűleg kifejezhetőek lennének.

E fejtegetésekkel minden hiányosságuk ellenére is sikerült talán a neveléstudomány és társadalomkutatás egymásrataltságát igazolnunk.

Jankovits Miklós.

¹ L. többek között a szerző *Néhány adat egy fővárosi népiskola nevelésügyi állapotrajzából* c. beszámolóját a folyóirat 1942. évi 3. számában.